

УДК 371–057.87(477):050

Ганна Коцопей

ПИТАННЯ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СТЕФАНА КОВАЛІВА

Помітне місце з-поміж педагогів Прикарпаття кінця XIX – початку XX ст. займає постать забутого сьогодні письменника-педагога Стефана Коваліва, 165-ту річницю від Дня народження якого було відсвятковано у 2013 р. Саме ця подія спонукала нас звернутися до педагогічної спадщини знаного учителя краю, з метою переосмислення його поглядів на виховний ідеал української молоді, адже чимало його педагогічних творів було нині перевидано, що зробило їх більш доступними для широкого загалу дослідників педагогічної думки метрів Прикарпаття.

Педагогічна спадщина Стефана Коваліва багата в першу чергу тим, що він, як згодом Костянтин Ушинський, Антон Макаренко та Василь Сухомлинський, навчає своїх учнів цілісно мислити, робити самостійні висновки, покладатися на казкову силу тощо, що є вкрай важливим для виховання сучасної молоді, особливо підлітків, які у сучасному світі стали жертвам мегаполісів та бідних школярів провінційних містечок, селищ і сіл.

Звернемо увагу на те, що педагогічна спадщина С. Коваліва уже була предметом зацікавлення дослідників педагогічної думки як радянського часу, так і сьогодення. В радянський час педагогічними поглядами С. Коваліва цікавилися такі дослідники як В. Гетьман [2; 3], С. Дзьобан, О. Петраш [7; 21; 22], В. Лесин, С. Дігтяр [19; 20], Б. Чайковський, І. Пільгук [25] та ін. У своїх дослідженнях автори аналізували педагогічну спадщину С. Коваліва через призму догм існуючої ідеології. В основному тогочасні праці про С. Коваліва були підігнані до вимог часу, які не дозволяли розкрити тему до глибинних моментів, висвітлити її всебічно, незаангажовано. Дещо по іншому робиться аналіз педагогічної спадщини С. Коваліва з моменту проголошення незалежності України та в період її розбудови, що засвідчує появу багатьох модерних досліджень, де С. Ковалів постає в новому світлі. Серед таких досліджень хочемо звернути увагу на праці В. Гетьмана [1], М. Гнатюка [4], Р. Горака [5], М. Євшана [9], Н. Колінько [17], О. Колінько [18], П. Сов'яка [23], О. Соловки [24], М. Шалати [26], О. Шалати [27].

Отже, педагогічні погляди С. Коваліва, як бачимо, уже були предметом дослідження значної когорти науковців, проте у своїх працях вищезгадані дослідники торкалися переважно біографічних даних великого вчителя та в загальних рисах аналізували його педагогічні погляди без акценту на думки щодо виховного ідеалу українського підростаючого покоління. З огляду на це, ставимо собі за мету простежити

основні віхи життя та педагогічної діяльності Стефана Коваліва і максимально повно проаналізувати його погляди щодо змісту й дієвості виховного ідеалу української молоді впродовж кінця XIX – початку XX ст.

Стефан Ковалів відомий сьогодні як письменник і педагог, освітянський діяч, автор шкільних підручників, публіцист, що дозволяє йому займати чільне місце серед українських письменників останньої чверті XIX століття. Народився С. Ковалів 25 грудня 1848 р. в селі Брониця на Дрогобиччині в родині бідних селян. Навчався у школі оо. Василіан в Дрогобичі, згодом продовжував навчання в нижчій реальній школі Перемишля. Через брак матеріальних статків змушений був залишити навчання на четвертому курсі і зайнятися пошуком заробітку. Через такі обставини С. Ковалів працював дяко-учителем у селах Дрогобицького повіту, згодом осів у рідному селі Броніці. Через певний час С. Ковалів вступає на навчання до Львівської учительської семінарії, де проявляє непересічні педагогічні здібності, через що йому запропонували роботу викладача. Проте, через життєві обставини (у 1875 р. помирає мати С. Коваліва Анна, залишивши на нього двох молодших братів та двох сестер). С. Ковалів після закінчення навчання (отримав диплом з відзнакою) у 1875 р. повертається у рідне село на посаду народного учителя [4, с. 132; 8, с. 9–10; 11, с. 164].

Прийшовши на роботу у с. Броницю, С. Ковалів ініціює будівництво місцевої школи, яку намагалися підпалити з метою відвернення дітей від навчання. Згодом, у 1879 р. про ці події С. Ковалів писав, що прийде той час, коли вороги освітнього поступу ще будуть благодіяти його, щоб він зостався і продовжував задумане [4, с. 132]. Саме 28 грудня 1879 р. Стефан Ковалів отримав призначення управителя школи в Бориславі. У 1891 р. С. Ковалів був прийнятий до Руського педагогічного товариства, заснованого в 1881 р. [8, с. 11]. 1902 р. Стефана Коваліва обрано директором Бориславської виділової школи, яка під його керівництвом стала центром просвіти, завдяки покращенню навчально-виховної роботи [8, с. 11].

Фактично в період довготривалої роботи у бориславській школі (працював у ній до своєї смерті (помер 26 червня 1920 р.) – понад 40 років [2, с. 40]) саме в Бориславі Стефан Ковалів розпочав свою активну письменницьку діяльність, про що писав у листі до Осипа Маковея 2 лютого 1900 р.: «Тут я побачив дива, яких до сеї пори не лучалося мені видіти, стрічався з різnorodними заграничними людьми з Америки, навіть з Австралії, бачив нужду, деморалізацію нашого бідного беззахитного народу і кричати не міг: «За що б'єш? Йой, йой, за що б'єш?..», то і почав писати, і тото мене тихомирило. Тото, що раз написав, не торопився, що з ним буде, лише писав що іншого, але вночі, в свободних годинах від служби» [11, с. 164]. З цитованих слів С. Коваліва до О. Маковея видно, що педагог, будучи відданим педагогічній роботі, певною мірою

підпорядковував їй і свій письменницький хист, оскільки у ньому поєднувалися покликання як педагога, так і письменника.

Дослідник творчості С. Коваліва М. Гнатюк вважає, що його творчий шлях С. Коваліва був досить звивистим, а розпочаті ним нариси згодом стали «розлогими художніми полотнами». За словами М. Гнатюка, перше оповідання С. Коваліва були опубліковані у 1881 р. на сторінках популярного в Галичині коломийського журналу «Приятель дітей». М. Гнатюк вважає, що саме від цього моменту твори С. Коваліва друкувалися на шпальтах галицьких періодичних часописів «Діло», «Шкільна часопись», «Дзвінок», «Учитель», «Батьківщина», «Просвіта», «Буковина», «Зоря», «Бібліотека для молодіжі», «Літературно-науковому віснику» та ін. [4, с. 133]. Здебільшого, друкуючись у вищезгаданих періодичних виданнях, С. Ковалів часто підписувався під своїми творами різними псевдонімами, зокрема: «С. К.», «Дрозд», «Дроздишин, С. К.», «Плескачка», «П'ятка, Стефан», «Чубатий», «5-к», «5-ка» [6, с. 481].

Велику увагу у своїй педагогічній спадщині С. Ковалів приділяв ролі вчителя у формуванні виховного ідеалу підростаючого покоління. Він моделює образ вчителя як носія гуманістичних ідей, який має бути свідомим патріотом України, щоб працювати на славу і хвалу Батьківщині і тим самим повинен навчати і виховувати молоде покоління у дусі любові і поваги як до батьків, так і до всіх людей – рідного народу, рідної Батьківщини, незважаючи на свої життєві проблеми та жахливі умови праці. Характеризуючи тогочасні складну атмосферу життя і праці народного учителя, С. Ковалів зазначає, що учитель у тогочасному суспільстві не мав ніякого права, почасти переслідувався владою за своє співробітництво з народом, через що змушений був переходити з одного місця роботи на інше, страждаючи від матеріальних негараздів. Саме про таку долю тогочасного вчителя С. Ковалів розповів І. Франку у своєму листі від 8 вересня 1903 р., зазначаючи: «Хочу Вам пригадати, що ще дихаю. Тяжко стогну, щораз тяжше, і гнуся під тягарем тих солодощів, здишу поволи, мов ся онучарева шкапище, що єю обсіли черви і цілу живцем лоточать. То они, тоті галепасники, і до мене з всіх сторін лізуть, а я, як можу, не даюся, замітаю на гній мітлюю, не розфиркую, ні, сохрани, Господи, і кричу: «А куш! Я не злодій»... та що з того? <...> Хочеш справедливости, правди? Якої правди? Що схочуть, то зроб'ят з тебе: злодія, душегуба, честного, праведника, бо на тото суд і присяга перед розп'ятем, тойрою, кораном, чим хочеш. Шукаєш правди, поїдеш до цісаря, щоби тебе засудили о обиду маєстату?...» [10, с. 166–167].

Приклади тогочасного становища народного вчителя представлені в прозі С. Коваліва. Зокрема в його оповіданні «Свій по званню» [14] герой Семен Гриник виступає взірцем для вчителів, який як мурашка плідно працює на ниві народної освіти, проте викликає неприязнь по відношенню до себе від інспектора (колишнього свого учня), який відрікається від своєї

рідної мови і спілкується тільки урядовою. Саме за наказом чиновника, працьовитого вчителя переводять на роботу до далекого гірського села. У даному оповіданні С. Ковалів підносить характер учителя, який, на його думку, незважаючи на жахливі умови повсякдення, повинен любити свою роботу і віддано нести свій хрест до кінця. Так, герой С. Коваліва учитель Сенмен не відступив перед труднощами, а навпаки, чесною і самовідданою працею (щодня навчав 240 дітей у низькій темній хатині) та організацією хорového гуртка з українським репертуаром, зумів не те що вистояти, а й завоювати симпатії у дітей та їх батьків, при цьому переслідуючи ціль: «...показати, що учитель народний може віддати велику прислугу суспільності людській і придбати собі загальне поважане» [14, с. 123].

Про значимість вчителя, як рушійної сили формування виховного ідеалу української молоді, С. Ковалів акцентував і у своїх численних виступах та статтях. Зокрема у своїй статті «Одвічальність учителя-педагога» автор акцентує на великому значенні вчителя не лише у шкільному, а й у суспільному житті. З цього приводу педагог зазначає, що народний вчитель повинен усвідомлювати, що він є в першу чергу вихователем підростаючого молодого покоління, яке після того, як буде обігріте теплом щирої вчительської любові, то в майбутньому позбавиться будь-яких злісних настроїв і принесе великі плоди [13, с. 116]. Разом з тим, С. Ковалів у статті наголошує, що важливою рисою вчителя є завоювання в учнів довіри до себе, тобто в основу формування виховного ідеалу молоді мають лягти суб'єктно-суб'єктні відносини між вчителем та учнем. З цього приводу педагог пише: «Молодість – буйність! От тобі за плечима... Івась... язик показав! Скараєш його не по-повотцівськи, скажеш йому свою злостивість, він тобі так само, як і другим, буде ще гірше наперекори робити; окажешся іншим від тих, що його гамажували, катували, промовиш у відповідній хвилі сердечне слово, він за тобою в огонь скочить, ти будеш мати з нього найліпшого ученика, а на старі роки найліпшу потіху» [13, с. 117].

Як бачимо, у своїх роздумах С. Ковалів відводить вчителеві значиму роль не тільки в навчанні, а й у формуванні духовності світу молоді. У своїх прозових творах педагог наділяє своїх художніх героїв-вчителів гуманністю та дбайливістю, яким можна довіряти дитячі душі, оскільки вони своєю відданістю улюбленій справі, дбайливістю та любов'ю зможуть виплекати у своїх вихованців тотожні риси, прищепивши їм одночасно любов до добра та навчання. Дослідниця художньої спадщини С. Коваліва О. Колінько доходить висновку, що художні герої-вчителі прозових творів галицького педагога це «...високодуховні інтелігенти, правдоборці з вродженою культурою душі, з високими ідеалами, з палким бажанням вивести народ із темряви, з твердим переконанням у святості свого фаху і причетності до великих зрушень у свідомості українського громадянства...» [18, с. 65–66].

В основу виховного ідеалу української молоді С. Ковалів покладав світ уроків сільського господарства на пришкольніх городах чи теплицях, що сьогодні практично занепало, або й подекуди стало відсутнім. Успіх такої роботи, на думку педагога, в першу чергу залежить від того, чи до неї підготовлений сам вчитель. За його словами, вчитель всю теоретичну базу з цієї проблеми повинен вміло застосовувати на практиці і тому майбутніх вчителів потрібно в першу чергу ознайомлювати з основами ведення сільського господарства, навчати проводити дослідницьку роботу на шкільних ділянках. За словами С. Коваліва, шкільний город має слугувати взірцем для піднесення сільського господарства, з якого можна почерпнути багато цікавого, а фізична праця учнів на ньому сприятиме їхньому не лише фізичному, а й духовному розвитку [12]. У своїх працях С. Ковалів часто апелював до батьків учнів, закликаючи їх привчати своїх дітей до праці, без якої людина в майбутньому не може бути щасливою, не зможе обрати професію. За словами С. Коваліва, саме праця навчить дітей цінувати час, загартує їхню волю [2, с. 42].

Упродовж усієї своєї педагогічної діяльності С. Ковалів займався пошуком ефективних форм і методів навчання, а передові з них намагався широко впроваджувати у школах, адже вважав їх складовою формування виховного ідеалу. Саме у своїй практиці він багато уваги приділяє унаочненню, створює в школі куток живої природи. У бориславській школі С. Ковалів створює невелику майстерню, у якій учні самостійно виготовляли обладнання для хімічних і фізичних досліджень в шкільних лабораторіях. В шкільну практику С. Ковалів впроваджує екскурсії з дітьми в гори, в ліс, до річки, на промислові підприємства Борислава. Саме такими кроками педагог намагався пробудити учнівську зацікавленість до навколишнього, формувати в учнів спостережливість [19, с. 7].

Своїми висновками С. Ковалів поділився з вчителями у ряді своїх статей: «Рахунки для шкіл людових», «Наука рахунків у першому році» тощо, де виступав проти механічного заучування, обстоюючи свідоме вивчення матеріалу. Він рекомендує навчати дітей усній лічбі, яка, на думку педагога, є вельми продуктивною та корисною в житті. За словами С. Коваліва, навчання потрібно починати не з вивчення готових понять, а з ознайомлення учнів з виучуваними предметами, їх структурою. При цьому варто використовувати різноманітні методи навчання, користуватися наочними матеріалами, які сприятимуть не лише полегшенню процесу засвоєння учнями нового матеріалу, а й формуванню у них певних наукових понять. С. Ковалів підкреслював, що діти від спостереження самостійно переходять до самостійного узагальнення [2, с. 42].

Велику увагу галицький педагог приділяв естетичному вихованню. Ним було створено учнівський шкільний хор, в репертуар якого входили переважно народні пісні. Попри це, С. Ковалів прищепляв любов учнів до малювання, вивчення художніх текстів, зокрема віршів Т. Шевченка. На

його думку, образотворче мистецтво, хорівий спів та декламування поезій служили рушійною силою естетичного виховання не тільки учнів, а й позашкільної молоді та дорослих, які відвідували заходи в якості глядачів. З цього приводу С. Ковалів опублікував статтю «Спів в народній школі», де зазначав, що правильний підбір світських пісень, які б за змістом відповідали повсякденним обставинам, може позитивно впливати «посередством молодіжній шкільній на старших». Завершуючи думку, педагог акцентує: «Учитель, що любить в нотнім співі, горне до себе і парубків, і дівчат, там діло буває ще успішнішим» [15, с. 261].

Значне місце при естетичному вихованні, як складової виховного ідеалу, С. Ковалів відводив мистецтву слова. За його словами, яскрава розповідь учителя слугує не тільки джерелом отримання нових знань, а й сприяє вихованню естетичних смаків. Тому С. Ковалів постійно закликав учителів під їх керівництвом домогтися від учнів «навчатися рисувати і танцювати словом і письмом те, що видять, чують, почувають і взагалі розуміють» [16, с. 291].

Підсумовуючи вищесказане, доходимо висновку, що творча спадщина С. Коваліва просякнута педагогічними роздумами та ідеями, оскільки у своїх статтях та прозових творах галицький педагог в основному торкався проблем виховання української молоді. В основу його виховного ідеалу лягли гуманістичні засади особистої педагогічної діяльності, які базувалися на принципах любові, добра, милосердя, які він акумулював у своїх численних працях та художніх творах на теми шкільного життя. В коло уваги С. Коваліва увійшли переважно непрості проблеми формування виховного ідеалу підростаючого покоління, складовими чого стали навчання й виховання дітей у школі та поза її межами, афронти народних вчителів та їхніх вихованців, подекуди непрості взаємини школярів і батьків з учителями.

Фактично С. Ковалів проявив себе як добрий знавець людських душ, сумлінний виконавець вчительських обов'язків, добрий порадник для вчителів-ентузіастів своєї справи тощо. Незважаючи на те, що галицький педагог своє життя прожив скромно, без значних матеріальних статків і у важкій праці, С. Ковалів отримав прижиттєве визнання та користувався авторитетом у колі своїх колег та вихованців. Яскравим прикладом цього слугують вітальні слова редакції часопису «Учитель» з нагоди 30-ти річної педагогічної діяльності у школі Борислава, у яких про народного вчителя відгукнулися наступними словами: «Стефан Ковалів – се один з тих провінціальних письменників, яких круг творчості доволі обмежений, ба навіть дуже обмежений. Він пише про справи, йому близькі, а ширшому загалові чужі. Але вони цікаві – своїм змістом... Сильний індивідуалізм автора надав сили буденним і сирим оповіданням благородну марку альтруїзму, і се власне здобуває йому щораз ширший круг читачів, а пам'ять про нього передає на далекі близькі часи і будучі генерації»

[28, с. 167].

Перспективним, на наш погляд, являється більш ширше й глибше вивчення та переосмислення усієї художньо-публіцистичної педагогічної спадщини Стефана Коваліва (є автором більше 40 педагогічних статей, виступів, методичних розробок, які й сьогодні мають неабияку педагогічну цінність) з метою максимально повного узагальнення його думок щодо цілісної моделі виховного ідеалу української молоді у кінці XIX – початку XX ст. Зроблені на основі цього висновки дадуть можливість з'ясувати значимість та доцільність запровадження ідей галицького педагога в сьогоденний розвиток української освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гетьман В. Освітня діяльність і педагогічні погляди Стефана Коваліва / В. Гетьман ; упоряд. Н. Калита ; ДДПУ ім. І. Франка. – Дрогобич : ДДПУ, 2006. – 86 с.
2. Гетьман В. С. М. Ковалів – педагог-демократ / В. Гетьман // Радянська школа. – 1969. – № 6. – С. 40–45.
3. Гетьман В. Ф. Педагог-демократ і письменник С. М. Ковалів про народного вчителя / В. Ф. Гетьман // Педагогіка : респ. наук.-метод. зб. – К., 1965. – Вип. 2 : Питання теорії і практики навчання і виховання та іст. освіти на Україні. – С. 125–130.
4. Гнатюк М. Учитель життя людського / М. Гнатюк // Дзвін. – 1992. – № 7–8. – С. 131–136.
5. Горак Р. Стефан Ковалів : до 150-річчя від дня народження / Р. Горак. – Трускавець : Франкова криниця, 1998. – 126 с.
6. Дей І. О. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / І. О. Дей. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1969. – 560 с.
7. Дзьобан С. Він писав про «Галицьку Каліфорнію» / С. Дзьобан, О. Петраш // Вітчизна. – 1973. – № 11. – С. 185–189.
8. Документально-мистецька виставка «Стефан Ковалів і образки з галицької Каліфорнії». – Дрогобич : Музей «Дрогобиччина», 2013. – 28 с.
9. Євшан М. Стефан Ковалів / М. Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан ; упоряд. передм. та прим. Н. Шумило. – К., 1998. – С. 216–219.
10. Ковалів С. Лист до Івана Франка від 8 вересня 1903 р. // Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи : (з недрук. спадщини) / Стефан Ковалів. – Львів: «Кобзар», 2003. – С. 166–169.
11. Ковалів С. Лист до Осипа Маковея від 2 лютого 1900 р. // Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи : (з недрук. спадщини) / Стефан Ковалів. – Львів: «Кобзар», 2003. – С. 161–164.
12. Ковалів С. Наука сільського господарства в народній школі / С. Ковалів // Учитель. – 1890. – № 13, № 14.

13. Ковалів С. Одвічальність учителя-педагога / С. Ковалів // *Учитель*. – 1891. – Ч. 8. – С. 115–118.
  14. Ковалів С. Свій по званю / С. Ковалів // Ковалів С. М. Твори / С. М. Ковалів ; упорядник, підгот. текстів, вст. ст., прим. і словник В. М. Лесина, С. І. Дігтяра. – К. : Держлітвидав УРСР, 1958. – С. 118–131.
  15. Ковалів С. Спів в народній школі / С. Ковалів // *Учитель*. – 1897. – № 17. – С. 260–262.
  16. Ковалів С. Sprawozdane delegata z учительської конференції кураєвої на конференції учительській окружній в дрогобичі 28 серпня 1893 р. / С. Ковалів // *Учитель*. – 1893. – № 18–19. – С. 289–291.
  17. Колінько Н. Світ дитинства в творчості Степана Коваліва / Н. Колінько // *Українська література в загальноосвітній школі*. – 2000. – № 1. – С. 45–51.
  18. Колінько О. П. Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація) / О. П. Колінько. – К. : Знання України, 2002. – 177 с.
  19. Лесин В. М. Літописець дореволюційного Борислава // В. М. Лесин, С. І. Дігтяр // *Твори / С. Ковалів*. – К., 1958. – С. 3–33.
  20. Лесин В. М. Степан Ковалів (1848–1920) / В. М. Лесин // *Вибрані оповідання / С. Ковалів*. – Львів, 1952. – С. 3–22.
  21. Петраш О. Поет галицької Каліфорнії / О. Петраш // *Вітчизна*. – 1958. – № 12. – С. 205–207.
  22. Петраш О. Стефан Ковалів / О. Петраш // *Література в школі*. – 1958. – № 6. – С. 89–90.
  23. Сов'як П. В. З дітьми і для дітей. Стефан Ковалів – педагог / П. В. Сов'як. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 24 с.
  24. Соловка О. Архів Стефана Коваліва із колекції музею «Дрогобиччина» / О. Соловка // *Борислав: минуле і сучасне : зб. ст., повідом. та доповідей / упоряд. О. В. Микулич*. – Дрогобич, 1998. – С. 37–39.
  25. Чайковський Б. Й. Степан Ковалів : літ.-крит. нарис / Б. Й. Чайковський // *Веселка: антологія укр. літ. для дітей : в 3 т. / упорядк., літ.-крит. нариси Б. Й. Чайковського; передм. І. І Пільгука*. – К., 1984. – Т. 1: Твори дожовтневого періоду. – С. 350–352.
  26. Шалата М. Невідоме з творчості С. Коваліва / М. Шалата // *Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи : (з недрук. спадщини) / Стефан Ковалів*. – Львів : «Кобзар», 2003. – С. 3–12.
  27. Шалата О. Педагогічна «Робінзонада» Стефана Коваліва / Олег Шалата // *Філологічний збірник : наук. праці / ДДПУ ім. Івана Франка*. – Дрогобич, 1998. – Вип. 1. – С. 267–274.
  28. Ющишин І. С. Ковалів / І. Ющишин // *Учитель*. – 1911. – Ч. 11–14. – С. 167–168.
-